

EDYTA GŁOWACKA-SOBIECH¹

Zakład Historii Wychowania
Wydział Studiów Edukacyjnych
UAM Poznań
ORCID 0000-0003-3958-3859

WARTOŚCI EMANCYPACYJNE I OBYWATELSKO- NARODOWE W WYCHOWANIU SKAUTOWYM DZIEWCZĄT NA ZIEMIACH POLSKICH DO 1921 ROKU

Emancipatory and civic-national values in scouting education of girls in Poland until 1921

Abstract

The aim of this article is to describe the process of emancipation in scouting and civic education in the scouting education of girls/women/scouts in Poland until 1921. The year 1921 is crucial as it closes the issue of gaining some rights by women in Poland (suffrage) and straightens up national issues – Poland regains independence and the struggle for its borders ends, scouting unites. The article shows what role the path of independence and emancipation and, above all, civic and scouting education played in the life of girl scouts. The text answers the question to what extent the imperative “to speak and act” reflecting emancipatory and civic competences is reflected in the history of Polish girl scouting (until 1921).

Keywords: emancipation, girl scouting, scouting, civic education, national education

Abstrakt

Celem artykułu jest opisanie procesu emancypacji w skautingu oraz edukacji obywatelskiej w wychowaniu skautowym dziewcząt/kobiet/skautek na ziemiach polskich do 1921 roku. Rok 1921 jest kluczowy, bo zamyka kwestię wywalczenia przez kobiety w Polsce części praw (prawa wyborcze) oraz prostuje sprawy narodowe – Polska odzyskuje niepodległość i kończą się walki o jej granice, jednoczy się harcerstwo. W artykule pokazano, jaką rolę w życiu skauetek odegrały ścieżka samodzielności i emancypowania, a przede wszystkim

¹ Dr hab. prof. UAM Edyta Głowacka-Sobiech, historyczka i romanistka pracująca w Zakładzie Historii Wychowania WSE UAM. Absolwentka Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu i Uniwersytetu Szczecińskiego. Jej zainteresowania naukowe ogniskują się wokół metodologii historii, historii wychowania (specjalnego) XIX i XX wieku, charyzmatycznych wychowawców/wychowawczyń oraz nauczycieli/nauczycielek, dziejów organizacji dziecięco-młodzieżowych ze szczególnym uwzględnieniem historii polskiego skautingu, dziejów i edukacji kobiet, nauczania historii, szkolnictwa w krajach francuskojęzycznych oraz szeroko pojętej tematyce genderowej w dziejach. E-mail: egsobiech@wp.pl.

edukacja obywatelska i wychowanie skautowe. Tekst odpowiada na pytanie, na ile imperatyw „mówić i działać” odzwierciedlający kompetencje emancypacyjne i obywatelskie znajduje odzwierciedlenie w historii skautingu żeńskiego na ziemiach polskich (do 1921 roku).

Słowa kluczowe: emancypacja, żeński skauting, harcerstwo, wychowanie obywatelskie, wychowanie narodowe

Emancypacja to proces szczególny, bo polegający na świadomym wysiłku rozpoznania własnych ograniczeń i źródeł ucisku oraz podjęcia działań na rzecz wyzwolenia się z ograniczeń, osiągnięcia praw i wolności oraz odpowiedzialnego korzystania z nich. Emancypacja sięga do oświeceniowej idei wolności, rozumianej – jak słynnie sformułował to I. Kant (1724-1804) w 1782 roku – jako idea „złożona z trzech elementów: zdolności do samodzielnego myślenia; umiejętności myślenia z punktu widzenia innych; i wreszcie zdolności myślenia i działania w zgodzie z własnymi przekonaniami”².

Jak napisała zaś M. Czerepaniak-Walczak, emancypacja to proces świadomego odrzucania stereotypów i mitów, pokonywania przeszkód, jakie stwarza działalność człowieka i siły natury³. Emancypacja ma wymiar indywidualny i zbiorowy. Te dwa wymiary można rozdzielić – emancypacja grup czy wspólnot społecznych nie oznacza bynajmniej automatycznej emancypacji jednostek należących do tych społeczności. Aby tak się stało, jednostki muszą wysoko cenić swoją wolność i prawa oraz odpowiednio podejmować i wykonywać zadania. Celem emancypacji przez edukację – jak podkreśla M. Czerepaniak-Walczak – jest kompetencja emancypacyjna, która jest funkcją subiektywnej kreatywności i innowacyjności, emancypacyjnej racjonalności i odwagi w podejmowaniu ryzyka, samodzielności i chęci do podejmowania odpowiedzialności.

Można ją rozumieć jako dyspozycję wynikającą z krytycznej refleksji nad sobą, otoczeniem społecznym, kulturą i sytuacją historyczną oraz umożliwiającą uwolnienie się od zależności i ucisku. Kompetencja ta przejawia się w dwóch wymiarach aktywności: mówieniu (kompetencje komunikacyjne) i działaniu (kompetencje instrumentalne)⁴.

Kompetencje emancypacyjne znajdują więc odzwierciedlenie w samodzielnym myśleniu, wyrażaniu swojej tożsamości poprzez komunikację z otoczeniem, podejmowaniu odważnych decyzji o zmianie oraz w konsekwentnej i odpowiedzialnej realizacji tych decyzji. Dlatego emancypacja ma charakter subiektywny i procesualny – gdzie roszczenia jednostki (deklaracje) przekształcają się w aspiracje, czyli świadome działania mające na celu uwolnienie się od ograniczeń oraz osiągnięcie i korzystanie z praw. Ta emancypacyjna aktywność podmiotu/zbiorowości wyrażająca się w „mówieniu i działaniu” jest warunkiem koniecznym do zmiany. Emancypacja opisywana jest za pomocą wielu kryteriów: autonomii jednostki, udziału w życiu społecznym, edukacji, kulturze, sprawowaniu władzy oraz życiu gospodarczym i zawodowym.

Trudno zatem przy tak zdefiniowanym procesie odzyskiwania własnej podmiotowości nie zauważyć, że skauting, zwłaszcza żeński, odegrał ważną rolę w emancypacji polskiej

² Za: R. Gardiner, *Gender, Authenticity and Leadership. Thinking with Arendt*, Palgrave Macmillan, New York 2015, s. 57.

³ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

⁴ Ibidem, s. 130-135.

młodzieży, głównie dziewcząt, w dwóch pierwszych dekadach XX wieku. Miała ona wymiar nie tylko indywidualny, ale także zbiorowy (organizacja/ruch). W tym pierwszym przypadku istotne są biografie polskich skautek, opisy osobistych działań i osiągnięcia ich własnego wyzwolenia, w tym drugim przypadku, emancypacja oznacza wolność w kontekście narodowym (zaborcy), jak i społecznym/równościowym (walka kobiet o prawa polityczne, o prawo do równego traktowania np. w odniesieniu do edukacji, do działania i do organizowania się etc.). Powstanie skautingu to bowiem jednocześnie okres wzmożonych walk o równouprawnienie kobiet na ziemiach polskich. Wiele sufrażystek i bojownic na rzecz równości było członkiniami wielu organizacji i stowarzyszeń, w tym także skautingu⁵. Szczególną rolę w procesie emancypacji narodowej i społecznej odegrały ponadto nauczycielki⁶. W tym właśnie środowisku było wiele skatek. A skautingu pierwotnie, w wersji angielskiej, skierowany był tylko do chłopców⁷.

Skautingu ponadto, podobnie jak emancypacyjne działania kobiet, miał wymiar ponadzaborowy (nawet międzynarodowy), był obecny i popularny we wszystkich trzech zaborach. Był także ruchem/ideologią/organizacją od początku swojego istnienia mocno ideową, wychowującą i edukującą. Wystarczy przyrzeć się chociażby jednej z najważniejszych książek napisanych dla skatek przez Agnes Baden-Powell⁸ (1858-1945). Jej praca z 1912 roku zatytułowana *Dziewczęta Przewodniczki. Skauting dla panienek* była inspiracją i podręcznikiem dla organizacji skatek w innych krajach⁹, szczególnie dla dziewcząt na ziemiach polskich, które zmuszone były samodzielnie wypracować swój własny program i zasady działania.

Sama Agnes była dobrze wykształcona (jak na XIX-wieczne standardy angielskie, gdzie tożsamość kobieca była skonstruowana tak, by potwierdzić panowanie mężczyzn nad kobietami i panowanie dominującej klasy społecznej nad innymi, oba zadania wykluczały dobre wykształcenie¹⁰), a przede wszystkim miała nietypowe hobby jak na kobietę tamtych czasów: historię naturalną oraz astronomię. Hodowała w domu pszczoły, ptaki i motyle, była także obyta muzycznie. Pomagała bratu budować najpierw balony lotnicze, a następnie samoloty. Od 1938 roku była honorową członkinią Królewskiego Towarzystwa Aeronautycznego.

Wspólne inspiracje, podobna przeszłość w dochodzeniu do równych praw (dla kobiet) tylko się skautkom przysłużyły, bo „wystarczy zastanowić się nad zasadami skautingu żeńskiego, ujętymi przez przedstawicielki różnych narodów; wystarczy porównać treść [...] [książek przeznaczonych dla skatek – E.G.S], aby przekonać się, że naprawdę jesteśmy jednym, ogólnościowym ruchem młodzieży”¹¹. Jedność skatek i wspólnota ich działań

⁵ J. Dufnat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908-1918/19)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

⁶ M. Czerepaniak-Walczak, op. cit., s. 97.

⁷ R. Baden-Powell, *Scouting for boys*, 1908, <https://bpsa-us.org/pdf/yarns00-281.pdf> (17.01.2021).

⁸ Agnes Baden-Powell była siostrą Roberta Baden-Powella, twórcy światowego skautingu i autora pracy: *Scouting for boys*.

⁹ A. Baden-Powell, *Dziewczęta Przewodniczki. Skauting dla panienek*, tłum. K. Skrzyńska, Nakład Księgarni E. Wende i Spółka, Lwów, H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Spółka (reprint Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1914).

¹⁰ Patrz szerzej: A. Gromkowska-Melosik, *Kobieta epoki wiktoriańskiej. Tożsamość, ciało i medykalizacja*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 176.

¹¹ *Zasady skautowego ruchu żeńskiego*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu, Warszawa 1937, s. 5.

na całym świecie podnoszone i podkreślane były nie tylko w tym pionierskim okresie do 1921 roku, ale także znacznie później – aż do wybuchu II wojny światowej.

Także pierwsza polska skautowa publikacja przeznaczona dla dziewcząt, broszurka *Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, zredagowana przez Olgę Drahonowską (1888-1979), Andrzeja Małkowskiego (1888-1919), Kazimierza Wyrzykowskiego (1868-1935) oraz Halinę Paliwo-dziankę (?-1941), przedstawiała żeński ruch jako mocno równościowy i emancypacyjny¹².

Pierwsze zdanie w broszurze brzmi: „przed dziewczętami, podobnie jak i przed chłopcami, leży w Polsce droga otwarta do prawdziwie pożytecznej pracy i służby narodowej. Polskie dziewczęta mogą się do niej przygotowywać jako skautki”¹³. Celem wychowania skautowego było wychowanie *dzielnej kobiety*, poprzez edukację moralną i fizyczną, bo obie te dziedziny autorzy broszury uznali za szczególnie zaniedbane. I nie może być mowy w tym przypadku o kopiowaniu wzorców z męskiego skautingu, bo to, co jedynie jest wspólne, to „chęć służenia sprawie narodowej i przyzwyczajanie się do dawania sobie rady w każdym położeniu”¹⁴. I nie mam mowy ani o naśladownictwie militarystyki, ani ćwiczeniach polowych obecnych w programie dla skautów¹⁵. Cenne natomiast pozostaje kształcenie umysłu jako zachęta dla dziewcząt do tego, by „poznawały wszystko, co je otacza, nie tylko z książek, lecz praktycznie, np. ojczyzną przyrodę, fabryki i warsztaty”¹⁶. Ponadto ważne były w dążeniu do dzielności i zaradności także: wiedza techniczna, terenoznawstwo, sygnalizacja, znajomość ziół leczniczych, sprawności pszczelarki, narciarki, pożarniczki, znajomość życia obozowego z umiejętnościami budowania szałasów, gotowania, rąbania drewna itp.¹⁷

Emancypacyjne w żeńskim skautingu były nie tylko powszechne feminatywy (powyżej wspomniana pożarniczka na przykład), ale także działania zachęcające dziewczęta do poznania życiorysów nie tylko patronek drużyn, ale także innych wybitnych Polek, o których milczała wówczas nawet historia¹⁸.

Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej definiowano niezmiennie skauting jako ruch młodzieżowy z takimi cechami jak: entuzjazm, idealizm, rozmach zdobywczy i moc! Ponadto dla dziewcząt miał on stanowić szansę na doskonalenie wszystkich właściwości i uzdolnień „dodatnich” dziewczyny: duchowych, moralnych, umysłowych i fizycznych, bez względu na pochodzenie i dotychczasowy poziom wykształcenia¹⁹. Wszystko zresztą zamierzano realizować zgodnie z najlepszymi pomysłami i metodami ówczesnego wychowania, eliminując zaś to, co mogło tłumić charakter i osobowość²⁰. Dla dobra samego ruchu było niezbędne, by instruktorki „szły z postępem czasu”, szerzyły współczesne myśli, interesowały się współczesnymi metodami wychowawczymi. Rolą instruktorek było także

¹² E. Głowacka, *Wychowanie i miejsce dziewcząt w początkach polskiego skautingu*, w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000, s. 536-543.

¹³ *Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, Nakładem Związku Polskich Tow. Sokolich i Związkowej Drukarni we Lwowie, Lwów 1913, s. 3.

¹⁴ *Ibidem*, s. 5.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ J. Tworowska, *Zastęp harcerek*, Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej W. Niklewicz, Sedlaczek, Glass i S-ka, Warszawa 1922, s. 13.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 17.

¹⁹ *Ibidem*, s. 6, 10.

²⁰ *Zasady skautowego ruchu żeńskiego*, s. 40.

zachęcanie do czytania książek „rozszerzających światopogląd” i co ważniejsze w procesie emancypowania się – do myślenia²¹. Jakkolwiek współcześnie można te wskazania uznać za nieco naiwne, to w początkach XX wieku brzmiały one bardzo odważnie i nowocześnie. Jeśli połączy się to także z wyglądem (strojem) pierwszych skautek, które odrzuciły gorsety i przydługie suknie na rzecz wygody i zdrowia, to dziewiętnastowieczni zachowawczy i konserwatywni pedagodzy, moralisci i zwolennicy patriarchy byliby takim stanowiskiem i taką zmianą mocno zaniepokojeni.

Edukacja i wartości obywatelskie oraz narodowe w wychowaniu skautki na ziemiach polskich

Edukację można rozumieć dwojako. W sposób tradycyjny: jako zaplanowane szkolenie ludzi do odtwarzania wzorców myślenia i działań uznawanych za właściwe w danym społeczeństwie; i nowocześnie: jako system działań, wpływów i procesów sprzyjających rozwojowi człowieka, umożliwiających samorealizację i aktywizm poza osobistym zakresem; a także możliwość stania się zaangażowanym i kreatywnym członkiem społeczności²². Relacje między edukacją a emancypacją nie są oczywiste i jednoznaczne. Edukacja jest potencjalnie narzędziem realizacji aspiracji emancypacyjnych, ale może też być narzędziem reprodukcji nierówności i ucisku, np. przekazując stereotypy i uprzedzenia. Dlatego związek między edukacją a emancypacją należy analizować w określonych kontekstach społeczno-kulturowych i historycznych. W polskich realiach w okresie przełomu XIX i XX wieku ten związek jest oczywisty. M. Czerepaniak-Walczak wskazuje, że w polskiej historii jest wiele przykładów poświadczających rolę edukacji w zachowaniu tożsamości narodowej, wiele jest też przykładów emancypacji poprzez edukację. Autorka ta określa to nawet jako „emancypację narodową i społeczną”²³.

Joanna Dufrat pisze na ten temat, wskazując czynniki aktywizujące politycznie kobiety na ziemiach polskich w przededniu wybuchu I wojny światowej głównie jako odpowiedź na podjętą przez zaborców politykę wynaradawiania, co bezpośrednio przyczyniło się do zaangażowania się damskiej części społeczeństwa polskiego w ruch oświatowy, co sprzyjało rozpoczętym już procesom emancypacyjnym. I jednocześnie „obowiązek walki o zachowanie tożsamości narodowej w dużym stopniu nałożony został bowiem na kobiety, a przymus rywalizacji ze [...] szkołą [wynaradawiającą – E.G.S.] na równi z koniecznością zdobywania kwalifikacji zawodowych”, co z kolei sprzyjało rozbudzeniu aspiracji kształceniowych²⁴. To budowało znacząco proces kształtowania kobiecej podmiotowości.

Jan Hulewicz (1907-1980) zwrócił uwagę na trudną sytuację ekonomiczną ziem polskich, kryzys wywołany jeszcze na przykład wojnami napoleońskimi, a później skutkami gospodarczymi przegranych powstań, i fakt, że w polskich rodzinach zaczęto zwracać uwagę na przygotowanie nie tylko synów, ale także córek do samodzielnej egzystencji, tak by „zachwianie egzystencji wielu rodzin warstwy średniej zmuszał te sfery do pomyślenia

²¹ Ibidem.

²² M. Czerepaniak-Walczak, op. cit.

²³ Ibidem, s. 95.

²⁴ J. Dufrat, op. cit., s. 23.

o tym, żeby zapewnić córkom w ogóle jakieś wykształcenie, żeby ewentualny nowy wstrząs ekonomiczny nie zastał ich całkowicie nieprzygotowanymi”²⁵.

Edukacja/wychowanie obywatelskie i narodowe w polskiej myśli społeczno-pedagogicznej zajmowało, szczególnie w okresie zaborów, aż do odzyskania przez Polskę niepodległości znaczące miejsce²⁶. I chociaż ideologia wychowania obywatelsko-narodowego została w pełni rozwinięta dopiero w okresie międzywojennym, wiele jej elementów można już zaobserwować w pierwszych dwóch dekadach XX wieku²⁷. Bogdan Nawroczyński (1882-1974) zaliczył ją obok pedagogiki socjalnej i pedagogiki życia duchowego do większego prądu „pedagogiki wzmoczenia duchowego” (1886-1914), do którego przygotowała Polki i Polaków trwająca w okresie 1863-1886 era pedagogiki pozytywnej z naczelnym jej hasłem kształcenia kobiet²⁸.

I właśnie powolny proces otwierania się szkolnictwa, w tym także akademickiego, możliwość organizowania się (np. w harcerstwie) sprawiły, że kobiety na ziemiach polskich zaczęły bardziej angażować się w sprawy publiczne, zgodnie z tym, co napisała Zofia Daszyńska-Golińska (1860/66?-1934), że „kobiety, domagające się praw dla płci swojej, same znaczną część obowiązków obywatelskich ponoszą i torują drogę innym, które służbę obywatelską pełnić pragną. Znamy dwojakie obywatelstwo: duszy i czynu”²⁹. Bo „istotą obywatelskich czynów jest wysokie poczucie obowiązków i sumienne ich spełnianie, ale obowiązki społeczne i narodowe wykonywać ten tylko może, kto posiada odpowiednie prawa”³⁰. W podobnym duchu wypowiadała się także Helena Witkowska (1870-1938), twórczyni koncepcji wychowania obywatelskiego i działaczka feministyczna³¹.

Miłość do ojczyzny (a zatem także walka o jej niepodległość, byt i trwanie narodu) była w skautingu oczywistym hasłem, obecnym w programach wychowawczych od początku, stąd zapewne wynikała tak duża popularność ruchu wśród młodych Polek i Polaków. Korzenie angielskie skautingu nie stanowiły żadnej przeszkody, bo skauci i skautki zgodnie uznali, że ruch może z powodzeniem łączyć w sobie charakter narodowy z międzynarodowym i w tej współpracy także tkwiła duża wartość. Bo „każdy ruch musi być przede wszystkim narodowy, [...] wielka jednak różnica zachodzi między pojęciami «narodowy» i «nacjonalistyczny» – pierwsze oznacza miłość do własnej Ojczyzny, drugie – nienawiść ku innym narodowościom. To ostatnie właśnie jest całkowicie niezgodne z charakterem skautingu”³². To wykluczało wpływy jakichkolwiek partii politycznych w organizacji i ruchu, nie eliminowało jednak służby państwowej, co niejednokrotnie w historii polskiego skautingu/harcerstwa było/jest łamane.

²⁵ J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w XIX wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939, s. 45.

²⁶ D. Koźmian, *Wychowanie obywatelskie i kształcenie kobiet w poglądach Heleny Witkowskiej (1870-1938)*, w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000, s. 509.

²⁷ F. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978. Por.: B. Nawroczyński, *Polska myśl pedagogiczna*, Książnica Atlas, Warszawa-Lwów 1938.

²⁸ B. Nawroczyński, op. cit., s. 127.

²⁹ Z. Daszyńska-Golińska, *Socjalizm i kwestia kobieca. Wybór pism*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2018, s. 88.

³⁰ Ibidem.

³¹ Patrz np.: H. Witkowska, *Nauka obywatelska*, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa 1919.

³² *Zasady skautowego ruchu żeńskiego*, s. 41.

Patriotyzm polskich skautek w czasie trwania „pedagogiki wzmożenia duchowego” szybko przeszedł z etapu deklaracyjnego w etap czynu. Wiele harcerek brało bowiem czynnie udział w ruchu niepodległościowym, bo jak ujęła to Maria Wocalewska, jedna z czterech Harcistrzyń Rzeczypospolitej z okresu międzywojennego, „oczekiwanie czegoś niezwykłego, poczucie, że coś wielkiego musi stać się właśnie w ciągu naszego życia”³³, to była atmosfera, w której pojawiło się i rozwinęło polskie harcerstwo.

Żeńska służba wojenna miała różnorodny charakter, „zależnie od potrzeby: służbę w ścisłym znaczeniu tego wyrazu, samarytańską dla ludności i rannych i służbę dla wojska polskiego. Zakres i charakter tej służby były rozmaite, zależnie od potrzeb i warunków: harcerski często pomagały instytucjom starszego społeczeństwa, np. Lidze Kobiet – bardzo często brały inicjatywę w swoje ręce- harcerki starsze zajmowały niekiedy wybitne stanowiska w organizacjach wojskowych i pomocniczych. Prace swoją uważały za organiczną część zajęć harcerskich”³⁴. Główną wojenną powinnością była jednak dla dziewcząt służba w szpitalach i punktach opatrunkowych, i – jak zaznacza Wocalewska – niezmiernie trudno jest określić, kiedy i gdzie skautki występowały „pod znakiem swojej organizacji, a kiedy pomagały innym organizacjom niepodległościowym osobiście, jako tych organizacji członkowie lub ochotniczki”³⁵. Nie inaczej było w czasie wojny polsko-bolszewickiej (1919-1921), kiedy to harcerki wykazały się prawdziwą odwagą i samodzielnością w podejmowaniu decyzji, bo „w wielu miejscach, gdzie nie dochodziły nawet rozkazy Naczelnictwa Z.H.P. samorzutnie brały się do roboty, jaka była w danej chwili najpotrzebniejsza. Harcerki roztaczały opiekę nad harcerzami w wojsku, organizowały pracę w szwalniach, szpitalach, kantynach, świetlicach, gospodach dla uchodźców lub dla harcerskich oddziałów wojskowych”³⁶. Potwierdzona jest także ich praca na linii frontu³⁷. W jednym ze wspomnień tak wyglądała ta frontowa rzeczywistość: „gdy tak przypatrywałam się tej gromadzie żołnierzy, żal mnie jakiś ścisnął za gardło i śmiech ogarniał pusty. Gdzież tej dzieciarni, wątlej i nieobeznanej nawet z bronią, wyruszać na trudy wojenne, gdzie jej walczyć tym karabinem, który z trudem na plecach dźwiga? A jednak jakże o wiele więcej bohaterskiego ducha musiało być w sercach tych dziewcząt, niżli w sercu niejednego mężczyzny, gdy mimo swej fizycznej słabości i zupełnego braku przygotowania bojowego, rwały się jednak do nierównej walki”³⁸.

Czy płeć w warunkach wojennych miała znaczenie? Jedna z uczestniczek walk w ruchu niepodległościowym, drużna Zofija Plewińska, wspominała po latach, że harcerstwo i Związek Strzelecki były dla niej najlepszą drogą „do wyćwiczenia się”, szansą na możliwość studiowania nauk wojskowych, poznania regulaminu musztry, terenoznawstwa, taktyki wojennej, a nawet obchodzenia się z bronią. Bo gdy „nadszedł czas”, stwierdziła, „koledzy moi wiedzieli, że jestem kobietą; nigdy jednak, przez cały czas służby nie spotkała mnie z tego powodu żadna przykrość ani zaczepka”³⁹.

³³ *Harcerstwo żeńskie w ruchu niepodległościowym 1911-1920. Wspomnienia*, [b.m.w.] 1927-1929, s. 19.

³⁴ *Ibidem*, s. 20.

³⁵ *Ibidem*, s. 21.

³⁶ J. Tworkowska, op. cit., s.23.

³⁷ *Ibidem*. Por.: *Harcerstwo żeńskie w ruchu niepodległościowym*.

³⁸ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 4: *Służba wojenna III*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu, Warszawa 1938, s. 41.

³⁹ *Harcerstwo żeńskie w ruchu niepodległościowym*, s. 7-9.

Owo „wyćwiczenie się” było dla wielu młodych kobiet wstępem i zachętą do dalszej i formalnej edukacji w czasach pokoju, po doświadczeniach wojennych, na zawsze już naznaczonej służbą. Tym bardziej znaczącą, że w jednej z oficjalnych ideologii wychowawczych II Rzeczypospolitej, ideologii wychowania państwowego, określono ZHP jako istotne środowisko wychowawcze, stawiane obok rodziny i szkoły.

Żeński skauting na ziemiach polskich (do 1921 roku)⁴⁰

Historia żeńskiego skautingu w pierwszych latach istnienia została drobiazgowo opisana przez jedną z druchen – Ewę Konstancję Grodecką (1904-1973). Jest ona autorką wielu publikacji, z których szczególnie jedna zasługuje na specjalną uwagę. Mowa jest o *Pierwszym ćwierćwieczu harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, która wydawana była w latach 1937-38 i obejmuje cztery tomy. Oczami Grodeckiej można przyjrzeć się specyfice żeńskiego skautingu na ziemiach polskich oraz temu, na ile postulowana programowo samodzielność i niezależność młodych kobiet (emancypacja) oraz wartości związane z ideą narodu i poczucia obywatelskości miały swoje przełożenie w praktyce życia codziennego, zarówno w czasach względnego pokoju (1911-1914), jak i wojen (1914-1921)⁴¹. Ewa Grodecka uszeregowala swoje „materiały do historii” geograficznie. Dwa tomy (I i III) dzieła odnoszą się do dziejów skautek na ziemiach polskich zgodnie z podziałem zaborowym. Druga i czwarta część to opisy „służby wojennej” dziewcząt. Zdecydowanie najaktywniejszym terenem jest Lwów i Galicja, bo tam „skautingiem interesowano się szeroko”.

Poza pracami Ewy Grodeckiej należy także wspomnieć opracowanie Anny Zawadzkiej, postaci znanej w ruchu, siostry Tadeusza Zawadzkiego „Zośki”. Jest ono poświęcone harcerstwu żeńskiemu na ziemiach polskich w latach 1911-1949. Wiadomości zebrane przez autorkę mają porządek chronologiczny i w dużej mierze także charakter źródłowy (w książce nie ma przypisów, bibliografia jest zestawiona dość ogólnikowo). Mimo to praca Zawadzkiej, w przeciwieństwie do wyboru źródłowego Grodeckiej, co jest oczywiste przy tego typu porównaniach, jest już próbą krytycznego podejścia do przeszłości skautowej.

Kiedy w 1918 roku doszło do zjednoczenia wszystkich (prawie) organizacji skautowych na ziemiach polskich w jeden Związek Harcerstwa Polskiego, to obejmował on organizację i męską, i żeńską⁴². I tak było od początku, bo jeszcze w 1911 roku, kiedy odbył się pierwszy kurs skautowy (marzec 1911 r.) dla uczestników *plci obojga*, a zaraz potem powstawały

⁴⁰ Rok 1921 także za umownie pierwszy i ważny etap w historii żeńskiego skautingu uznala w swojej pracy Anna Zawadzka. Patrz: *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911-1948/49*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2004, s. 9-72.

⁴¹ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1: 1911-1914, Wydawnictwo na Tropie, Warszawa 1937; eadem, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 2: *Służba wojenna I*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu, Warszawa 1938; eadem, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, Cz. 3: *Służba wojenna II*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu, Warszawa 1938; eadem, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 4.

⁴² Świadomie pomijam tu historię Zarzewia, Eleusis oraz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, w których to organizacjach, bezpośrednio przyczyniających się do powstania skautingu na ziemiach polskich, również działały kobiety. Patrz szerzej: E. Głowacka-Sobiech, *Twórcy polskiego skautingu – Olga i Andrzej Malkowscy*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, s. 20-28. Por. E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1, s. 20-31.

pierwsze drużyny skautowe, jedna z nich była żeńska (najpierw jako III Lwowska im. płk Emilii Plater, a od 1913 roku jako I Lwowska im. płk. Emilii Plater)⁴³.

Twórca polskiego skautingu, Andrzej Małkowski, był bardzo pozytywnie nastawiony do dziewcząt-skautek. To wynikało nie tylko z jego prywatnych relacji (pierwsza drużynowa żeńskiego skautingu, Olga Drahonowska, została w 1913 roku żoną Małkowskiego), ale także z powodu wychowania domowego Andrzeja⁴⁴. Jako twórca i redaktor „Skauta”, pierwszego skautowego czasopisma dla młodzieży na ziemiach polskich, tak pisał: „Wszystko, co dotyczy chłopców-skautów, można zastosować i do dziewcząt-skautów, które mogą w harcach ćwiczyć się z takim samym pożytkiem. Mam nawet wiadomości z dwu miast [...], które wskazywałyby, że w nich patrole dziewcząt posiadają większą sprawność od patrolów chłopców, co wcale nie jest dziwne dla narodu, który najwięcej w ciągu dziejów wydał kobiet-bohaterów”⁴⁵. Trudno polemizować z tak prawdziwym stwierdzeniem.

I to wyróżniało polski skauting od angielskiego wzorca, że od początku było w nim miejsce dla dziewcząt, a to wynikało z charakteru społeczeństwa i jego historii, w której rola kobiet była nie do przecenienia. Inaczej niż w Anglii, gdzie ruch emancypacyjny był silniejszy niż polski, bardziej brutalna była też jego historia, ale to właśnie na ziemiach polskich wyzwolenie (wprowadzane z oporami, to fakt) kobiet związane było z wartościami narodowymi (zabory).

ZHP nie był jednak organizacją koedukacyjną, bo jego pracą kierowały wydzielone Główne Kwatery: Żeńska i Męska (później przemianowane na Harcerki i Harcerzy). To „harcerki zawsze zwracały baczną uwagę na uwzględnienie w przygotowaniu programów pracy naturalnej różnicy między dziewczyną a chłopcem”⁴⁶.

Następczyni Olgi Małkowskiej (1888-1979) w I Lwowskiej Drużynie Skautek im. E. Plater, drużynowa Jadwiga Falkowska (1889-1944), tak ten czas wspominała, że „skauting żeński miał do rozwiązania większe znacznie trudności aniżeli męski. Skauting męski nie wysunął nowego ideału człowieka, a raczej dawał nową drogę realizacji, ruch ten nie posiadał więc charakteru rewolucyjnego. Skauting żeński, usamodzielniając dziewczynę, przyłączał się tym samym do ruchu emancypacyjnego kobiet. Nic też dziwnego, że rodziły się wątpliwości, czy rozbudzanie w dziewczęciu aktywności, jak to czyni skauting, uczynienie z niego pełnego, samodzielnego człowieka, nie wytwarza kolizji z jej zadaniami jako żony i matki i tym samym nie przyczyni się do rozbicia rodziny? Czy siła i hart nie są to cechy, które wykluczają miłość do ludzi, zdolność wnoszenia ładu, spokoju i pogody do otoczenia? Kierowniczkom ruchu harcerskiego wydawało się, że nie, że «kobiecość» wyjdzie ze szkoły harcerskiej bez szwanku, a raczej wzmocniona świadomością siły i pełni życia; że wzmoczone poczucie

⁴³ E. Głowacka-Sobiech, *Twórcy polskiego skautingu – Olga i Andrzej Małkowsky*, s. 69-70.

⁴⁴ Andrzej wychował się w rodzinie, w której było dużo wyemancypowanych i wykształconych kobiet. Patrz szerzej: E. Głowacka-Sobiech, *Wychowanie i działalność społeczno-edukacyjna kobiet w rodzinach ziemiańskich na przykładzie rodu Zachertów*, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Danucie Koźmian*, t. 2, red. E. Magiera, J. Król, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego Minerva, Szczecin 2016, s. 151-159.

⁴⁵ Instruktor, *Gawęda obozowa*, „Skaut”, 1911, nr 1, s. 5.

⁴⁶ M. Miszczyk, *Ewa Konstancja Grodecka – jej życie i książki*, w: E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1, s. 191.

obowiązku, pogoda i zaradność wobec przeszkód i niepowodzeń życiowych będzie zawsze czynnikiem w życiu pożądanym⁴⁷. Kobiety/dziewczęta miały zatem trudniej.

Te argumenty i obawy, mocno przesadzone, były zapewne przyczyną ignorowania przez Naczelną Komendę Skautową (Związkowe Naczelnictwo Skautowe) wszelkich działań podejmowanych przez skautki na ziemiach polskich w tym pionierskim okresie. Dziewczęta były pozostawione same sobie, bo „Komenda Naczelna nie brała i nie chciała brać odpowiedzialności wobec społeczeństwa za to, co się działo w drużynach żeńskich, a więc nie wydawała rozkazów, nie przyjmowała raportów, nie mianowała drużynowych, w ogóle nie utrzymywała kontaktu z drużynami. Twierdzono, że Naczelna Komenda nie odpowiada za ruch żeński, nie zna bowiem jego celów i boi się o jego charakter. Żądano sformułowania celów, zadań i metod⁴⁸. Trudno wobec takiego stanowiska dziwić się, że starsza część społeczeństwa spoglądała na aktywność dziewcząt w mundurach z dużą podejrzliwością.

Z czasem ta podejrzliwość minęła, duży w tym udział miała aktywność nie tylko samych skauetek, które od początku swojej pracy nastawione były na służbę nie tylko wobec państwa, ale także i społeczeństwa. „Autoryzowało” swoim nazwiskiem poczynania dziewcząt szereg osób życzliwych (np. dr K. Wyrzykowski), które pomagały wypracować skautkom swój program i cel działania. Do skautingu przystępowały ponadto dziewczęta i młode kobiety świadome swojej roli, w dużej mierze wyemancypowane i zaprawione w boju, na przykład o prawo do edukacji i studiowania. W odrodzonej Polsce były już (nieomal) pełnoprawnymi obywatelkami.

Pierwszy Walny Zjazd ZHP obradował w Warszawie od grudnia 1920 roku do początku stycznia 1921 roku. Jego zwołanie oznaczało zakończenie odrębności (dzielnicowych) w działaniu oraz podporządkowanie się harcerzy i harcerek władzom ZHP⁴⁹. Władzę wykonawczą pełniły dwie Główne Kwatery (Męska i Żeńska), Naczelniczką Głównej Kwatery Żeńskiej aż do 1923 roku była Maria Wocalewska, która wyprowadziła żeński skauting z „romantycznego” okresu „wzmożenia duchowego” i wyznaczyła kierunki służby w czasie słusznej i niemal pozytywistycznej epoki w dziejach żeńskiego harcerstwa, jaką był okres międzywojenny.

Ta pierwotna samodzielność oparta na kompetencjach emancypacyjnych i odrębność organizacyjna finalnie się opłacała. Zaszczepione zaś wartości obywatelskie oraz narodowe sprawiły, że żeński skauting do końca II Rzeczypospolitej był równorzędnym partnerem skautingu męskiego. W wielu kwestiach był nawet skuteczniejszy w działaniu (np. drużyny dla osób z niepełnosprawnościami, pierwsze próby pracy zuchowej z najmłodszymi) i bardziej rozpoznawalny (działalność Dworku Cisowego Olgi Małkowskiej, współpraca ze światowym skautingiem).

Harcerki działające w międzywojennej Polsce nie były postaciami anonimowymi, były znane i szanowane także poza granicami kraju, działały w Światowym Komitecie Skauetek, uczestniczyły w międzynarodowych zlotach i konferencjach. O jednej z nich, Oldze Małkowskiej, tak mówił jej i Andrzeja Małkowskiego, jedyny syn, Lutyk: „Matka była stuprocentową feministką. Zawsze twierdziła, że światem powinny rządzić kobiety [...]. Matka

⁴⁷ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1, s. 63. Por. A. Zawadzka, op. cit., s. 16.

⁴⁸ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1, s. 58.

⁴⁹ A. Zawadzka, op. cit., s. 75.

była strasznie uparta i miała bardzo silną wolę, potrafiła wpłynąć na ludzi⁵⁰. Tymi samymi słowami można byłoby opisać całe pokolenie dziewcząt, które zauroczyły się nie tylko prostym i szarym mundurem, ale także wizją wolności oraz równości i zmiany społecznej.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Baden-Powell A., *Dziewczęta przewodniczeki. Skauting dla panienek*, tłum. K. Skrzyńska, Nakład Księgarni E. Wende i Spółka, Lwów, H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Spółka (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1914.
- Baden-Powell R., *Scouting for boys*, 1908, <https://bpsa-us.org/pdf/yarns00-281.pdf> (dostęp 17.01.2021).
- Daszyńska-Golińska Z., *Socjalizm i kwestia kobieca. Wybór pism*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2018.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. 1: 1911-1914*, Wydawnictwo na Tropie (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1937.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. 2: Służba wojenna I*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1938.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. 3: Służba wojenna II*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1938.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. 4: Służba wojenna III*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1938.
- Harcerstwo żeńskie w ruchu niepodległościowym 1911-1920. Wspomnienia* (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), [b.m.w], 1927-1929.
- Hulewicz J., *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w XIX wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939.
- Instruktor, *Gawęda obozowa*, „Skaut”, 1911, nr 1, s. 2-6.
- Nawroczyński B., *Polska myśl pedagogiczna*, Książnica Atlas, Warszawa-Lwów 1938.
- Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, Nakładem Związku Polskich Tow. Sokolich i Związkowej Drukarni we Lwowie (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Lwów 1913.
- Tworkowska J., *Zastęp harcerek*, Książnica Harcerstwa i Kultury Fizycznej W. Niklewicz, Sedlaczek, Glass i S-ka (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1922.
- Witkowska H., *Nauka obywatelska*, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa 1919.
- Zasady skautowego ruchu żeńskiego*, Nakładem Harcerskiej Szkoły Instruktorskiej na Buczu (reprint Oficyna Wydawnicza Impuls), Warszawa 1937.

Opracowania:

- Araszkievicz F., *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Czerepaniak-Walczak M., *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Dufurat J., *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908-1918/19)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.
- Gardiner R., *Gender, Authenticity and Leadership. Thinking with Arendt*, Palgrave Macmillan, New York 2015.

⁵⁰ Za: E. Głowacka-Sobiech, *Twórcy polskiego skautingu – Olga i Andrzej Malkowscy*, s. 204.

- Głowacka E., *Wychowanie i miejsce dziewcząt w początkach polskiego skautingu*, w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000, s. 536-543.
- Głowacka-Sobiech E., *Twórcy polskiego skautingu – Olga i Andrzej Małkowscy*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- Głowacka-Sobiech E., *Wychowanie i działalność społeczno-edukacyjna kobiet w rodzinach ziemiańskich na przykładzie rodu Zachertów*, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Danucie Koźmian*, t. 2, red. E. Magiera, J. Król, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego Minerwa, Szczecin 2016, s. 151-159.
- Gromkowska-Melosik A., *Kobieta epoki wiktoriańskiej. Tożsamość, ciało i medykalizacja*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Koźmian D., *Wychowanie obywatelskie i kształcenie kobiet w poglądach Heleny Witkowskiej (1870-1938)*, w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000, s. 509-521.
- Miszczuk M., *Ewa Konstancja Grodecka – jej życie i książki*, w: E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 1: 1911-1914, Wydawnictwo na Tropie, Warszawa 1937, s. 183-219.
- Zawadzka A., *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911-1948/49*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2004.